

La història en la Renaixença

[The history in the Renaissance]

ERNEST BELENGUER CERIÀ

Universitat de Barcelona / IEC

ernestbelenguer@hotmail.com

RESUM: Aquest treball vol veure els historiadors que varen viure en l'època de la Renaixença en els territoris de llengua catalana. En el cas de València només existeix l'obra de Teodor Llorente. El seu títol ja ho diu tot quan s'assenyala Espanya, perquè cap renaixentista valencià dubta de l'espanyolitat d'aquest regne. Catalunya és diferent. Té més de cinc historiadors: Victor Balaguer, Pròsper de Bofarull i Antoni de Bofarull, Antoni Aulèstia, Josep Coroleu i Josep Pella. Tots escriuen en castellà, excepció d'Aulèstia. A més, l'estudi de les seves obres s'apropa sovint a una ideologia d'esperit independentista. Mallorca té tres historiadors: Pablo Pífferrer, José Maria Quadrado i Álvaro Campaner. Però Mallorca se sembla més a València que no a Catalunya, sobretot en la seva ideologia política. Per acabar és ben curiós que Menorca tingui més llibertat en el seu català sota el domini anglès del segle XVIII que amb l'Estat espanyol des de 1802.

PARAULES CLAU: Renaixença, Espanya, esperit independentista, historiadors

ABSTRACT: This article aims to study the historians who lived during the time of the Renaissance, known as 'La Renaixença' in those territories where Catalan language is spoken. In the case of València, there is only the work of Teodor Llorente. The title says everything when it points out Spain, because no Valencian Renaissanceist doubts about the Spanishness of this kingdom. Catalonia is different. There are more than five historians. Victor Balaguer, Pròsper de Bofarull and Antoni de Bofarull, Antoni Aulèstia, Josep Coroleu and Josep Pella. They all write in Spanish with the exception of Aulèstia. In addition, the study of their works often approaches an ideology of independence spirit. Mallorca has three historians: Pablo Pífferrer, José Maria Quadrado and Álvaro Campaner. However Mallorca resembles more of València than Catalonia, especially regarding the political ideology. Finally, it is curious that Menorca has more freedom in this Catalan language under the British domination in the 18th century than with the Spanish state since 1802.

KEY WORDS: Renaissance, Spain, independence spirit, historians

Recepció: 12/10/2024. Acceptació: 25/02/2025. Publicació: 01/06/2025

En l'any 1984 vaig publicar en l'editorial 3i4 el meu *Jaume I a través de la Història*. En el capítol VI del primer volum vaig apropar-me a la Renaixença valenciana. Com no podia ser d'altra manera seguí els passos de la millor historiografia que existia aleshores. En primer lloc Sanchis Guarner i el seu treball sobre el sector progressista de la Renaixença valenciana (Sanchis Guarner 1977). També coneixia l'obra de Joan Fuster que matisava una mica les aportacions d'aquell temps (Fuster 1962 i 1956). No podia oblidar-me d'Alfons Cucó i del seu molt conegut llibre (Cucó 1971). I encara, ja editat el meu *Jaume I*, convenia recordar Ricard Blasco que en 1984 i 1985 semblava tancar tot un procés renovat sobre una Renaixença valenciana més negativa que positiva en comparació a la catalana (Blasco 1984 i 1985). Però han passat molts anys i la bibliografia d'ara ja des del 2007 té altres visions. En un treball important publicat en aquell any Rafael Roca Ricart qualificà les aportacions assenyalades anteriorment com a treballs que presenten una mirada caduca (Roca 2007a). Com ell pensaven molts altres, fonamentalment filòlegs o literats.

1. La Història i la Renaixença a València

Ara no es tracta de dividir la Renaixença valenciana en dos grups, com es feia abans, sense adonar-se que els uns i els altres tenien bons contactes. Ja no es volia oposar Constantí Llombart, gairebé anomenat poeta d'espardenya per la seva poca cultura, a Teodor Llorente més culte i més conservador. Els dos personatges han estat darrerament molt estudiats. El grup, més nombrós i més populista, del primer podia fins i tot en algun moment pensar en història. Això ho va fer Constantí Llombart quan va escriure «Lo darrer agermanat...». Es tractava de defensar Vicent Peris, l'últim bel·ligerant de les Germanies valencianes, com va dir el poeta i pretès historiador:

En altre país, hui que ha aplegat l'hora de les grans vindicacions, no sols inscrivint lo nom d'aquell màrtir de la llibertat en una pobre rajola de Manises, sinó alçant-se-li una estàtua en aquell punt s'haguera

honrat sa imperecedera memòria! Este és lo patriotisme d'alguns homes
(Escartí 2010: 38).

Ara bé, aquest drama històric va ser gairebé una excepció en el munt de poetes que eren al costat de Constantí Llombart, creador en 1874 de *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*, abans que en 1878 es fundés com a societat *Lo Rat Penat*. A Llombart en el 2006 se li va publicar tota la seva obra poètica en general per al poble valencià (Llombart 2006).

Una altra cosa és la figura de Teodor Llorente. En realitat aquest per la seva cultura és l'autèntic líder valencià de la Renaixença. De fet ha estat qualificat de ser un escriptor prolífic però també molt polièdric ja que «exercí com a literat —poeta valencià i castellà i, en menor mesura, autor teatral—, traductor, historiador, assagista, crític literari i artístic, cronista de viatges i, sobretot, periodista, la seua professió durant quaranta-tres anys (1861-1904)» (Llorente 2013: 27-28). Llorente va ser el fundador del diari *Las Provincias* el 1866. Va estar a tot arreu de qualsevol reunió literària i d'homenatges. Així se'l pot veure en els centenaris que es varen fer en els Països Catalans, i en especial a València arran de la majestat del rei Jaume el Conqueridor. El primer va ser en 1876 quan es recordà, sis-cents anys després, la mort del monarca el 1276. El segon fou el 1908 i en aquest cas subratllant, set-cents anys més tard, el naixement del rei en 1208 a Montpeller (Sobrequés i Callicó 2011).

També Llorente va ser-hi el 20 de juliol de 1891 quan es va fer oficial i es va descobrir l'estàtua a cavall que avui existeix al Parterre de València. Això va succeir després de més de quinze anys com a mínim (1876). Aquesta idea va córrer pels distints alcaldes que presidiren l'Ajuntament de la ciutat de València (Heras Esteban 2000). S'ha d'assenyalar que els directors dels periòdics de la localitat varen estar presents i que Llorente ho era de *Las Provincias*. És més, un article de Llorente titulat «La estàtua del rei D. Jaime» va sortir en el *Almanaque de Las Provincias* (Llorente 1891). Un segle després es va tornar a publicar en el *Almanaque Las Provincias* per a 1982.

Després de tots aquests fets és impossible negar la validesa del lideratge que tenia Teodor Llorente en els anys de la Renaixença valenciana. Aquesta

idea la comparteix, quan fa un estudi de la producció de Teodor Llorente, Rafael Roca (Llorente 2013). El resumeix distingint l'obra poètica, més abocada a la llengua catalana i en conseqüència al poble valencià. Per contra, en la seva prosa hi ha discursos, pròlegs, articles periodístics de temàtica cultural i altres cartes i articles de idees lingüístiques i culturals. Fins i tot Roca Ricart assenyala que en la ment de Llorente hi havia la creació d'una Acadèmia de la Llengua que fixés el valencià culte. No obstant tot el que s'ha dit, cal advertir les enormes contradiccions que tenia aquest personatge tan conservador. Perquè no es pot negar la seva presència en els homenatges a Jaume I o les seves idees sobre la llengua valenciana. Però Teodor Llorente, abans d'aquests fets, té unes afirmacions que semblen increïbles en front del que s'ha dit. Els següents escrits són de Teodor Llorente:

Mes no vullgau que tornen de nou los antics segles,
puix morts estan per sempre los Jaumes i els Borrells;
en los seus fets gloriosos busquem lliçons i regles,
i en compte de plorar-los tornem-se dignes d'ells.
Dels venerats sepulcres no remogam les cendres;
deixem dins d'ells l'espasa que el temps ja rovellà;
i oïxcam, perquè tal volta més clars deixen entendre's
allí los sants oracles del dia de demà. (Simbor Roig 1992: 22)

Això no obstant no seria vàlid aquest escrit si no es destaqués també la personalitat en la Renaixença de Constantí Llombart. De fet com diu Alfons Cucó: «L'any 1893, i amb la mort de Constantí Llombart, podem considerar clausurat el període de la Renaixença estricta» (Cucó 1971: 27). Ara bé aquesta idea es defensa sobretot en una línia gairebé republicana i d'esquerres, la que representava Llombart, però també Blasco Ibáñez. Perquè entre d'altres coses Cucó assenyala l'amistat de Vicent Blasco Ibáñez amb Constantí Llombart. Més encara, el gran novel·lista valencià, que en el fons començaria després la seva literatura castellana tan coneguda, arribà a escriure més d'un poema en català. Això ja ho coneix Vicent Escartí però també Lluís Roda en un article publicat en el 2018 (Roda 2018). És més, Vicent Simbor Roig amplia en més d'un

treball seu aquesta visió (Simbor Roig 1980). Al cap i a la fi aquest autor s'acosta sense cap mena de dubte a l'obra de Constantí Llombart. S'ha de pensar, a més, que en aquella època Llombart era ben popular i va ser enterrat en un cementiri civil i no perquè el poeta fos un ateu. Es coneixen fortes discussions per aquest tema en 1893. No obstant tot això, avui ja n'hi ha una bibliografia notable. Si hagués de triar un llibre fonamental escolliria el que signen com a comissaris de l'exposició Vicent J. Escartí i Rafael Roca. L'obra es va publicar a València l'any 2005. Ja només el pròleg dels dos comissaris renova la vida de Constantí Llombart, a més de tots els articles que aquest llibre aporta (Escartí i Roca 2005).

A ell, i no a Teodor Llorente, se li atorgà el lideratge de la Renaixença valenciana, quan defensa una ideologia republicana ja citada i d'esquerres. Això òbviament no ho presenta Teodor Llorente. Aquest darrer serà qui guanyi en la Renaixença d'aquells temps, com a home d'una burgesia valenciana conservadora, però que governà en el país, abans agrari que no industrialitzat, excepció feta d'algunes localitats d'aquest territori valencià. No, la Renaixença valenciana no era la catalana que partia d'una base molt més industrial, tot i que alguns autors de l'una i l'altra tingueren bones connexions.

Per altra banda s'ha de tenir present les aportacions de Ferran Archilés que no accepta el concepte de fracàs en la Renaixença valenciana. Però tampoc la dissociació dels dos grups d'aquella personalitzats en Constantí Llombart i Teodor Llorente. En realitat per a Archilés una cosa és el que els autors volien fer en la seva època. Una altra ben diferent allò que a partir de la segona meitat del segle xx historiadors i assagistes valencians, essent l'exemple més categòric el de Joan Fuster, entengueren (Archilés 2007). Ni el més subratllat, com fou Constantí Llombart, pensava que la seva idea de la Renaixença passava per defensar un nacionalisme allunyat de l'Espanya del seu temps. Llombart podia ser un home que provenia del liberalisme del segle XIX o, com a molt, d'un cert federalisme, però mai posà en interrogant la realitat espanyola. I això mateix des d'una altra visió valia també per a Teodor Llorente qui, tot i que representés la dreta valenciana, no era tan extremat com altres membres del conservadorisme valencià.

Archilés diu més coses en relació al retard econòmic del qual es parlava al·ludint al cas valencià. Per a ell no existeix. El capitalisme també entrà al País Valencià, però no tant en la modalitat catalana, sinó en la valenciana d'explotar al màxim tots els productes agraris ben importants en el territori i summament exportats.

Com a molt, Archilés es refereix al fet que la Renaixença valenciana, no tan dividida com s'ha presentat durant molts anys, va crear precedents en llengua i literatura. Aquestes podien arribar a ser la construcció d'una identitat regional, però mai separada de la de l'Estat espanyol. Una qüestió que no té res a veure amb la creació d'un nacionalisme lluny d'aquell Estat, com començà a plantejar-se arran de la segona meitat del segle xx. Com diu Archilés: «el present treball no ha pretès, de cap manera, “una recuperació” ni una “actualització” de la Renaixença i el seu llegat identitari, ans una crítica dels seus fonaments. Al mateix temps, el seu objectiu ha estat mostrar com la perspectiva adoptada pel nou nacionalisme valencià necessita ser revisada. La tasca de l'historiador no hauria de ser contribuir a la construcció d'identitats (nacionals), i sí en canvi fer la crítica dels mites i narratives que les han fonamentat» (Archilés 2007: 519).

Passant ja a Llorente, cal no oblidar la seva aportació única entre els renaixentistes valencians d'haver escrit dos grans volums sobre la història de València, que es varen conèixer, en primer lloc, entre 1897-1899 i després en 1902. Volums que es varen escriure en castellà, perquè Llorente havia dit més d'un cop que la llengua catalana en tot cas era per poesies de cara al poble valencià. Ara bé, quan es feia un nivell més alt de cultura, Llorente utilitzava sempre la llengua castellana, com es veu en aquest treball que ara explicaré (Llorente 1897-1899). Sense entrar encara en l'anàlisi de la seva obra, sí que cal dir que és l'únic intent que hi ha al nostre país durant la Renaixença d'apropar-se a escriure una narració històrica de la ciutat i el Regne de València. Una qüestió que a Catalunya, com es veurà, trobem més d'un cronista historiador. En realitat, es vulgui o no reconèixer, sempre la Renaixença valenciana fou menor que la catalana davant la història.

Un home tan conegut en el món de les lletres com fou Marcelino Menéndez Pelayo va dir d'aquesta història unes paraules altament elogioses

i que es varen posar en la contracoberta dels dos toms, quan l'obra es va reeditar anys després:

No hay sobre Valencia libro de conjunto más útil que éste, ni más galana y pintorescamente compuesto, ni que en menor espacio reúna mayor número de sabrosas noticias, depuradas para una investigación asidua y certera, que se disimula bajo la facilidad atractiva del estilo.

Evidentment les paraules mostren un clar coneixement entre ells dos. Molt sovint es felicitaven per carta els seus sants i aniversaris. I més encara, Llorente va publicar en 1884 un llibret de versos; i quan es va reeditar en segona edició en 1909 amb el títol *Nou llibret de versos*, aparegué un preàmbul de Menéndez Pelayo en el qual es veu la crítica molt positiva de l'autor càntabre que he tret aquí en castellà (Llorente 1909: 18-19). No és cap sorpresa que Llorente, com assenyala Julian Quirós —director de *Las Provincias* i ara del periòdic *ABC*—, va tenir contactes amb la majoria de literats contemporanis com Pérez Galdós, Pardo Bazán, Campoamor i d'altres.

Ara bé, tornant a la seva *Història de València* i de les seves atractives localitats, cal dir que no corresponen en veritat a una autèntica història ordenada cronològicament. En tot cas els seus primers cinc capítols presenten, sobretot en el primer la ullada geogràfica, econòmica i social. Després en els altres quatre escrigué una visió històrica que va des de l'edat antiga fins a la dinastia borbònica, en la qual va viure el seu autor des de la meitat del segle XIX i allí acaba allò que Llorente qualificà de ressenya històrica. Aquesta ocupà 193 pàgines de les 872 del primer tom, mentre que el segon arribà a 1.050 pàgines. En conseqüència, què era el llibre de Llorente? En el fons es tractava de narrar totes les ciutats importants del Regne, així com les comunitats religioses, els convents de frares i de monges, i fins i tot els col·legis eclesiàstics i congregacions. Ara bé, allí on Teodor Llorente escriu més és quan descriu molt detalladament la ciutat de València, després de destacar la zona nord de València des de Vinaròs, Castelló, Sagunt i el Puig entre d'altres. Llorente més tard tractà l'àrea del sud, és a dir, Lliria, Bunyol, Gandia, Xàtiva, Alacant, Elx i Oriola. Però tot això no és una història clàssica, malgrat que en l'època i a València no hi havia una altra obra d'aquest estil.

Finalment s'ha de pensar que la mort de Constantí Llombart en 1893, la llarga vida aleshores de Teodor Llorente (1836-1911) i la suma de tota la seva obra poètica i prosista el fan el líder més indiscutible de la Renaixença valenciana. Això és el que defensa Rafael Roca en un llibre important en què es comenten qüestions poc assenyalades. En concret les relacions antagòniques, però també cordials, entre Teodor Llorente i Blasco Ibáñez, com es pot veure en el seu capítol titulat «La filial simpatia envers Vicent Blasco Ibáñez» (Roca 2007b: 125-170).

2. La Història i la Renaixença a Catalunya

Fins ara he escrit en referència a la Renaixença valenciana. Però, què passa amb la catalana? Moltes més coses sense cap dubte. Abans explicaré l'existència de dos personatges que ens parlen del seu èxit com a poetes i el segon també com autor teatral.

En primer lloc Jacint Verdaguer, nascut a Folgueroles en 1845, creà una obra molt sòlida que va servir també a poetes i prosistes posteriors. Va arribar a l'ànima del poble i la seva obra té una categoria tan excel·lent que, escrivint versos en català, varen ser traduïts al castellà, portuguès, francès, anglès, txec, italià i fins i tot a l'alemany.

Cal recordar, entre molts d'altres, els seus grans poemes èpics com *L'Atlàntida* que va rebre premis en 1877, o *El Canigó*, que fou una exaltació dels orígens cristians de Catalunya. Al cap i a la fi Verdaguer va ser capellà, si bé en els darrers anys de la seva vida fou acusat d'exorcista i fou suspès per a poder celebrar misses. En 1898 el varen tornar a la missa; poc després, en 1902, morí a Vallvidrera, i es va originar un acte multitudinari en el seu enterrament.

Però no vull deixar Verdaguer sense expressar l'íntima relació que el millor poeta català de la Renaixença va tenir gairebé des de la seva joventut amb Teodor Llorente, una mica major que ell, al voltant dels nou anys. El tema ja es coneixia cap al 1945 quan Miquel Batllori ho va escriure, mostrant:

las relaciones de amistad, mutua e íntima, entre Llorente y Verdaguer [...] ambos poetas, además de cantores de la Naturaleza y de la Religión, fueron poetas de símbolos-mitos, algunos de ellos comunes: Don Jaime, la hermandad de las tierras catalanas, Ausias March, san Vicente Ferrer. Y su simbolismo mítico les ha convertido, a ellos mismos, en símbolos excelsos de sus tierras hermanas (Batllori 1945: 73).

En realitat ha estat Rafael Roca qui ha desenvolupat fil per randa aquestes relacions que s'iniciaren quan Verdaguer, amb tant sols vint anys, va rebre en 1865 el premi extraordinari d'un *amaranto de oro y plata* per la seva poesia: «A la mort d'en Rafael Casanova». Llorente ja ho va captar i a partir de 1866, quan creà *Las Provincias*, aquest periòdic gairebé es va plagar de ressenyes de Llorente i notícies donades en favor de Verdaguer i de tota la seva obra que anava creant. És més, Llorente va conèixer des del 19 de maig de 1902 la malaltia de Verdaguer i *Las Provincias* va seguir l'evolució d'aquella fins al 12 de juliol quan morí Verdaguer. Després *Las Provincias* va reflectir l'enterrament de Verdaguer i tota una sèrie de poesies d'ell, inclòs el començament de l'última que a les portes de la mort va compondre el poeta vigatà: «Verge de la Bona mort, / del cel trayeunos al port; / tingueu pietat de mi / en la hora de ma fi» (Roca 2007b: 273). Crec que no cal dir més amb el seu capítol VI titulat «L'íntima amistat amb Jacint Verdaguer».

S'ha de recordar també Àngel Guimerà, que va néixer en 1845, però a Santa Cruz de Tenerife, fill d'una canària i amb un pare català. Només amb vuit anys es traslladà a Vendrell i estudià a Barcelona. Guimerà fou poeta, però on va destacar més va ser en la seva producció teatral, començada en 1879 quan tenia trenta-quatre anys. La primera va ser *Gal·la Placídia* i a ella varen seguir-li obres tan conegudes com *Mar i Cel*, *Maria Rosa*, *Terra Baixa*, *La filla del mar* i un llarg etcètera. De cap manera poden, per descomptat, comparar-se aquests autors amb els valencians, ja sigui Constantí Llombart o Teodor Llorente.

Deixant de banda la poesia i el teatre, en la història de la Renaixença catalana tampoc canvien els papers com veurem ara mateix. En un article de

Magí Sunyer l'autor va dir que la Renaixença catalana començà, de fet, en 1859 quan Antoni de Campmany, anys enrere contrari al conreu de les lletres catalanes, feu un gir inesperat. D'acord amb altres literats com Antoni de Bofarull i Víctor Balaguer varen convocar-se uns Jocs Florals a Barcelona el 1859. Ara bé, la llengua catalana era imprescindible, però més encara la història ja que recordava els temps anteriors, *La Pàtria* per exemple d'Aribau, convertida gairebé en un mite del passat i del catalanisme posterior. Com explica Sunyer «per la importància que el Romanticisme li conferia, la història fou, cronològicament, el primer element identificador dels catalans. Quan la llengua era més objecte d'elegia que de reivindicació, la percepció d'haver tingut un passat gloriós i independent arribà als catalans» (Sunyer 2015: 109).

En referència a la història, però en els temps de la Renaixença catalana, el primer a fer-ho va ser Víctor Balaguer, qui des de 1860 fins a 1864 va redactar una *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* donada per entregues al seu editor i que va acabar-se en cinc volums (Balaguer 1862-1864). Tant aquesta *Historia* com d'altres obres seves mostren més un caràcter de divulgació que d'investigació i en conjunt han estat bastant criticades per gent de la ideologia de Rovira i Virgili, historiador inconfusiblement catalanista com es veurà. No obstant, ningú nega l'aportació tan federal com catalana de Víctor Balaguer, ja que algunes de les seves expressions són molt favorables a la causa constitucionalista del conflicte català de 1460-1472 en una ampla visió cronològica.

Aquest tarannà se li nota al qualificar la dona de Joan II d'«ángel malo que el infierno parecía haber puesto a su lado» (Balaguer 1862: 565). Pel que fa a les eleccions dels reis que varen substituir Joan II, Víctor Balaguer les veu correctes —ja s'al·ludiran més endavant— però aporta alguna reflexió. En el cas d'Enric IV de Castella no dubta a declarar que la seva genealogia per connectar directament amb Joan I de Castella, que casà amb Leonor d'Aragó filla del Cerimoniós, era millor que la de Ferran d'Antequera el segon fill d'ells. Ara bé, l'elecció no va ser gens encertada atès que Enric IV aviat començà «á tratar con el rey de Francia» (Balaguer 1862: 593). Una altra similitud veu amb el conestable de Portugal el qual sembla que va anar a Catalunya «para demostrar que un sino fatal y desgraciado acompañaba a la causa de Urgel en

el suelo catalán» (Balaguer 1862: 598). Millor qualificatiu va merèixer Joan de Lorena, el primogènit que vingué a Catalunya en representació del seu pare Renat d'Anjou. Balaguer parla de les virtuts cavalleresques, polítiques i bèl·liques que adornaven Joan de Lorena fins al punt que no poques vegades varen veure's «á damas catalanas desprenderse de sus joyas para contribuir á los gastos de aquella guerra nacional, que no se ha llamado pero bien pudiera llamarse de la independència» (Balaguer 1862: 613).

Però és cap al final d'aquest capítol on acaba la guerra quan Balaguer confessa més clarament els seus pensaments. No creu que en la concòrdia de Pedralbes amb Barcelona, que posà la pau, Joan II fos tan generós com tothom deia fins aleshores. És que «otra conducta por parte del rey, demasiado pudo él conocerlo, le hubiera expuesto a un nuevo alzamiento nacional, y á perder aquella vez para siempre Cataluña toda» (Balaguer 1862: 624). Més encara: si Joan II tenia la legitimitat de la sobirania nacional que l'havia reconegut com a rei, quan ell la va maltractar la va perdre. Perquè «la soberania nacional era un derecho y un hecho» (Balaguer 1862: 623) i per això mateix «Enrique IV de Castilla, el condestable de Portugal y Renato de Anjou...» són legals, ja que els homes que els varen escollir, tots ells, varen ser nomenats «...por el voto del país» (Balaguer 1862: 623). I per si algú tenia dubtes pel que fa al títol de la seva obra, el confederal Balaguer diu que

Cataluña no era una provincia aragonesa: era una nación confederada con Aragón: el rey de la Corona de Aragón debía ser reconocido y jurado por cada uno de los reinos unidos: el rey de Cataluña o conde de Barcelona solo por Cataluña, independiente de los demás, debía ser reconocido (Balaguer 1862: 624).

Després de Victor Balaguer, i malgrat que pugui haver dificultat de continuïtat cronològica entre l'un i l'altre, oncle i nebot, cal parlar dels Bofarull. Al cap i a la fi, els dos, abans Pròsper que Antoni, s'apropaven molt més a fons documentals, tot i que per diverses causes reberen més d'una crítica de Rovira i Virgili, home ja del segle xx. I per què la seva aproximació a la documentació? Per una raó indiscutible, sobretot en el cas de Pròsper: treballaven com arxivers

en l'Arxiu Reial barcelonès, també conegut com l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Aviat, en 1836, Pròsper de Bofarull va publicar una obra que ha servit de guia inicial per a molts historiadors posteriors (Bofarull i Mascaró 1836). Ara bé, en el seu petit capítol de Joan II el Grande —no utilitza cap adjectiu menyspreatiu— poc va escriure sobre el seu regnat, excepció feta d'algunes al·lusions. Sobretot les d'aquells anys desventurats i amb rebel·lia de les institucions catalanes, atribuint aquestes expressions —mínimes en relació a tota la problemàtica de la Corona i el país— a un apèndix del llibre més prestigiós d'Antoni de Capmany (Capmany 1779).

L'obra important de Pròsper de Bofarull va ser aquella que posà en marxa al publicar la *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*. En el seu volum XIV, i en un pròleg al lector sobre la guerra catalana Bofarull, va ser bastant expeditiu. Va concloure que:

por ambas partes se malgastaron torpemente las fuerzas que el país había empleado en mejores tiempos en acrecentar su grandeza, y durante la cual anduvo el Principado poco menos que mendigando reyes por Europa, puesta como quien dice en almoneda la corona condal de Barcelona. (Bofarull i Mascaró 1858)

És evident aquí que Pròsper de Bofarull coneixia el treball sobre el comerç d'Antoni de Campmany, però també les conseqüències negatives d'una guerra de deu anys. I és evident també que, sense negar això, Rovira i Virgili —ja es veurà després— va afirmar que «el fet és, però, que les llibertats foren conservades, mentre que sense l'oposició enèrgica iniciada en els primers anys del regnat de Joan II, aquest les hauria suprimides...». Rovira deixà de costat el món econòmic, passà a la política i negà l'expressió de «mendigar» en referir-se que la frase «...captant reis per Europa és certament excessiva i dona una equivocada idea de la situació catalana i del concepte que mereixien els catalans d'aleshores» (Rovira i Virgili 1931: 593).

Cap crítica d'aquest tipus podia fer-li Rovira a Antoni de Bofarull, tret que en la seva història, molt més correcta que la de Victor Balaguer, sovint el text era massa pesat i en ocasions avorrit (Bofarull i Broca 1877). Ara bé, el que

no es podia dir és que Antoni de Bofarull no compartia una ideologia absolutament nacional. Això es veu quan justifica l'elecció d'Enric IV, tot i reiterant l'argument de l'aproximació més dinàstica d'aquest a Joan I de Castella que la que provenia de Ferran d'Antequera. Però a Antoni de Bofarull li donava igual perquè els que acceptaren la novetat del rei castellà «la inmensa mayoría de catalanes, con levísima excepcion, fueron, á nuestro modo de ver, en espíritu y carácter, verdaderos Catalanes» (Bofarull i Broca 1877: 125). És a dir aquells que defensaven les llibertats del país. O també quan en parlar del conestable de Portugal afirmava que «representaba el nombre del aclamado el arrepentimiento de Cataluña por haver consentido en Caspe que se pospusiera la dinastia nacional a otra extranjera y desconocedora de las costumbres del país» (Bofarull i Broca 1877: 136). Finalment, pel que fa a Renat d'Anjou i Joan de Lorena, Bofarull passa de parlar d'aproximació de dinasties. Ell sap que l'elecció és en part contraposada, ja que comporta el suport francès. I aquesta idea és indigna «capaz por si sola de borrar la memoria de todas las glorias antiguas, adquiridas precisamente contra franceses...». Ferran Soldevila molts anys després ja no pensava igual pel que fa al món angeví i provençal. Però per a Bofarull la situació catalana sota el perill de la tirania de Joan II explicava que la nació «...bien puede agarrarse de un hierro ardiente, y en este caso se encontraba Cataluña, que mar de infamias era el que disparaba contra ella la fementida corte del mal rey y peor padre» (Bofarull i Broca 1877: 167).

Alguna qüestió cal comentar com és la seva crítica a les aportacions en la mateixa època del segle XV del canonge de Girona Andreu Alfonsello. Un home que, com tots aquells que envoltaren el cardenal Margarit, era contrari als remences i canvià de bàndol com Margarit enmig de la guerra, però al final va estar al costat de Joan II. Antoni de Bofarull va ser molt dur amb els dos toms d'Alfonsello sobre les *Notas o apuntes del canonge relatives a la guerra*. Ho fa perquè molts historiadors han cregut Alfonsello contrari a la Diputació del General o Generalitat quan aquesta va ser l'autèntica llum de les lleis de la pàtria «que en vano podrán obscurecer todas las apuntes y apreciaciones de Alfonsello» (Bofarull i Broca 1877: 209), és a dir, els dietaris i documents de la Generalitat són els correctes. Qualsevol observació del coetani Alfonsello

no ho és en absolut. Fins a cert punt aquests atacs a Alfonsello es materialitzen també en el fet que aquest darrer en 1473 va escriure en relació al príncep Ferran —o sigui pocs anys després Ferran II— que dins de poc començava «el seu imperi de les Espanyes» (Vicens Vives 1983: 234).

Evidentment Antoni de Bofarull havia treballat bastant i, per acabar, s'ha de dir que fou el primer escriptor de novel·la romàntica i històrica narrada en català i en un marc cronològic com els quatre anys posteriors al Compromís de Casp. *L'Orfeneta de Menargues* de 1862 gairebé va convertir-se en la primera novel·la catalana després del *Tirant lo Blanc* de les darreries del segle xv. I lligant amb aquest catalanisme lingüístic, Aulèstia i Pijoan va escriure la primera *Historia de Catalunya* en català en 1887.

Potser sigui aquesta la raó més valorada per la historiografia dels darrers anys, malgrat que més d'un historiador des de fa dues dècades ha escrit treballs sobre la necessitat d'atendre més la vida i l'obra d'Aulèstia (Gil Ambrona 1993). En la primera es veu la trajectòria personal d'un catalanisme indiscutible des del seu naixement a Reus (1869) fins a la seva mort (Barcelona, 1908), una mica decebut de la burgesia catalana que aleshores se situava en una línia més espanyola. En la segona se subratlla el fet que aquesta història de Catalunya —i altres treballs seus com el de Barcelona— és la primera en català des de la *Crònica de Jerònim Pujades* de 1609. A més supera, tot i la petitesa dels seus dos volums gairebé considerats més com un manual pedagògic, als de Víctor Balaguer i Antoni de Bofarull. Almenys això és el que opina Rovira i Virgili. De fet a Aulèstia se'l situa encara en la frontera entre una història romàntica i aquella que camina cap al rigor més positivista amb una pretesa ampliació de la història a l'art, les ciències, els costums i les institucions (Casassas Ymbert 2004: 185-186). No obstant això, encara es nota cert proselitisme patriòtic pel seu fonamental catalanisme. Per exemple diu Aulèstia:

Destronament del rey Joan II. Davant de tant formidable perill; en la alternativa de perdre les llibertats, sens las quals la terra per sa sterilitat y magressa habitada star no pot, ó de subjectarse a la tirànica dominació d'un monarca trencador del pacte jurat; los catalans no dubtaren; y, com si en solemne reparació, volguessen esmenar la gran falta comesa feya

mitj sigle, al acceptar una dinastia qual esperit era antitètic al del país; llansaren al vent lo cartell de deseiximent... la nació catalana, en us de sa soberania y en vista de la conducta del qui havia sigut son rey, se declarava deslligada del jurament y considerava desfet lo pacte en que's basava la monarquia. (Aulèstia i Pijoan 1889: 264-265)

Pel que fa al seu treball sobre Barcelona, Aulèstia no dubta quan afirma que el romanisme —és a dir, la influència que comença a notar-se ja clarament des del segle XIII i que vol subratllar la major influència del rei— va prendre més força en els monarques castellans. Aquell traspassà fronteres fins a Catalunya quan la dinastia que arribà en el segle XV era castellana (Aulèstia i Pijoan 1878: 42). Una afirmació que en part és real, però que oblida que amb Pere el Cerimoniós ja es pot contemplar amb el matrimoni de Juan I de Castella i Leonor d'Aragó.

Al voltant dels anys setanta del segle XIX, i durant un temps fins i tot llarg, destaca l'obra de Coroleu i Pella Fargas no precisament per la seva qualitat històrica, sinó per ser també representants d'una determinada ideologia que, en conjunt, mostrava la Renaixença. Dos treballs seus, no obstant dins d'aquestes limitacions, poden ser interessants. Es tracta dels seus estudis de Corts i de Furs, si bé avui dia se'ls considera fluixos. El problema fins ara rau en el fet que la majoria de les Corts medievals catalanes no han estat ben estudiades, ni tan sols publicades. Deixant de banda aquestes valoracions, dels seus llibres es desprenen clares afirmacions favorables al constitucionalisme català en la guerra civil del segle XV. Així en les Corts catalanes, per exemple, en el moment de tractar les de Cervera de 1468-1470 es parla dels greuges que presenten a Joan II, caiguda ja aquesta ciutat, per «todos los agravios que había sufrido por la turbulencia de los tiempos, en menosprecio de las Constituciones, privilegios y costumbres que debían ponerla a cubierto de tantas vejaciones y atropellos» (Coroleu y Pella 1876: 292). I poc abans en relació a Joan de Lorena, el fill de Renat d'Anjou, s'arribà a dir que tenia «una popularidad solamente comparable a la que había alcanzado el príncipe D. Carlos de Viana» (Coroleu y Pella 1876: 291). Si això es deia de Joan de Lorena, tot i que

el personatge va fracassar i aviat va morir, en els seus *Fueros* de 1878 es recorda molt el conestable Pere de Portugal «príncipe de grande ilustración é innegable actividad» (Coroleu y Pella 1878: 77).

Però, més enllà d'aquestes afirmacions, potser són més atractives certes manifestacions en dos llibres signats cadascun per un autor. El primer de Josep Coroleu va ser publicat l'any 1889, ben bé una dècada posterior als títols d'abans. En aquest cas Coroleu, en relació a l'elecció de Pere de Portugal feta des de novembre de 1463 després d'escriure sobre «las circunstancias especialísimas...» d'aquell moment, gairebé com una excusa del que anava a dir, va concloure que

[...] de todas suertes, ello es cierto que los sublevados consideraban legítimamente destronado al monarca [és a dir, Joan II] y que usando del derecho de soberanía inmanente en la nación, de la cual se juzgaban representantes legales las corporaciones Populares, elegían un nuevo Rey con plena tranquilidad de conciencia. (Coroleu 1889: 105)

O sigui, per a Coroleu no hi havia d'altres corporacions populars ni possibles buscaires ni per suposat remences a favor dels Trastàmara ben destituïts.

Però no es quedà endarrerit el segon llibre ara de Pella i Forgas, publicat com una sèrie de conferències donades des del novembre de 1904. Abans de començar la primera, l'autor confessa que està molt content de donar-la després dels seus llibres, escrits ja feia vint-i-set anys, i se sent rejuenit davant d'una joventut sobre la qual recau l'obligació de la regeneració de Catalunya (Pella y Forgas 1905). D'un Estat català caracteritzat per ser un Principat i mai un Regne. Perquè «el Principat es una autoritat ó govern entre gent lliure: regne es un govern entre gent subjecte» (Pella y Forgas 1905: 8). El primer és la unió de distints comtats amb el nom definitiu de Principat en al·lusió al comtat de Barcelona, que tan sols és el *primus inter pares* mai superior a la resta. Per a Pella no hi ha ingerències feudals i sí la interferència d'algun usatge que prové del romanisme: *quod principi placuit legis habet vigorem*. Una afirmació que per a Pella rotundament no és catalana, immers en un somni. En realitat cal veure el

treball de Garrido Arredondo que situa sobretot aquesta frase més a Castella (Garrido Arredondo 2012: 1357).

En primer lloc, no és cert que no hi hagué cap pressió feudal. Més aviat és tot el contrari i ja des d'Alfons el Cast, com ho va descriure Ramon d'Abadal, en Fontdaldara en 1271 el comte de Barcelona i rei d'Aragó plantejà ser-ho també de Catalunya. (D'Abadal 1987: 74). La resposta en aquella reunió de Pau i Treva fou negativa, com totes les posteriors que durant més d'un segle varen intentar-ho els comtes barcelonins que desitjaven ser reis.

Amb tots els peròs que es vulgui, ja expressats en aquestes ratlles, tant Coroleu com Pella i Forgas han estat classificats com a historiadors positivistes (Casassas Ymbert 2004: 184-185) atès el fet de les seves *Cortes* i els seus *Fueros*. Ara bé, cap dels dos va escriure una Història de Catalunya. No oblidant-se de les ambicions dels seus llibres més importants, els dos començaren a ser historiadors més concrets amb una certa dosi d'investigació. Aquesta raó és la que en el seu conjunt es veu en tota una sèrie d'investigadors, majors o menors, l'obra dels quals ha estat analitzada per Jaume Vicens Vives en la seva tesi doctoral sobre Ferran II i la ciutat de Barcelona (Vicens Vives 1936, I: 42-66). Poc de nou puc dir, doncs, de *L'alçament de Mieres, de Barcelona: son passat, present y porvenir* o de *Barcelona en 1492*, tots ells títols de Sampere i Miquel; de *Un golpe de Estado hasta aquí desconocido en la Historia de Cataluña*, de Teodor Creus; de la *Reseña histórica del carácter y desarrollo de los municipios catalanes*, de Francesc de Bofarull i Sans; de *Bandos y bandoleros en Gerona*, de Julià de Chia; de la *Hegemonía de Barcelona en Cataluña durante el siglo xv*, de l'*Evolució històrica dels jueus i jueïssants barcelonins*, de *La Inquisició barcelonina substituïda per la Inquisició castellana (1446-1487)*, de la *Ciutat de Barcelona. Geografia general de Catalunya*, tots ells estudis de Francesc Carreras Candi.

Però aquests títols que agafen els darrers anys del segle XIX i els primers del XX ja no pertanyen a la Renaixença catalana i, en conseqüència, aquest treball a Catalunya s'acaba aquí. Malgrat que aquest epígraf s'ha dedicat només a la citació dels historiadors i de les seves obres que es crearen davant la Renaixença, cal no oblidar altres visions de conjunt —política i econòmicament—

que tracten de l'evolució i, fins i tot, la utilització de la Renaixença. I això es veu des de l'aportació del filòsof Francisco Javier Llorens y Barba en la seva *Oración inaugural de la Universidad de Barcelona* en 1854 fins un recorregut polític, nacionalista i a més independentista des de Valentí Fiol, Valentí Almirall, J. Torras i Bages, Eugeni d'Ors, Domènech i Montaner, Prat de la Riba, Coromines o Rovira i Virgili, Vicens Vives i Pierre Vilar. Idees d'aquest últim que inclòs Jordi Pujol va seguir-les en algun moment, tot i que la diferència entre el primer i el segon és molt assenyalada (Casassas Ymbert 2006: 35-48).

3. La Història i la Renaixença a les Illes Balears

Pel que fa a l'illa gran de les Balears la Renaixença ha comptat en els darrers anys amb importants estudis des dels primerencs del segle xx que va fer Josep Melià en 1968 (Melià 1968). Evidentment aquesta va ser una síntesi precipitada que temps més tard obligà a estudiosos posteriors a corregir i evitar les seves desqualificacions de determinats aspectes concrets. Avui dia no podem oblidar el treball de Joan Mas i Vives (1984: 83-106) i el de Pere Rosselló (2002: 181-196) per citar una parella de noms dins d'altres autors que han estudiat la Renaixença. Ara bé, la majoria d'aquests estudis es basen en la llengua i la literatura, però no en la història que es va fer en aquells anys.

Joan Mas començà el seu escrit cercant fins i tot els precedents de la Renaixença. Així cità i estudià l'obra de noms com Jaume Pujol (1749-1850), Pere Joan Morell (1790-1876), Pere Andreu (1802-1844) i Miquel Moragues (1728-1860). Després fa veure les connexions que els mallorquins tingueren amb els renaixentistes catalans com Pròsper de Bofarull i el seu treball sobre *Los condes de Barcelona vindicados*. I, sobretot, se centra en la fundació de *La Palma* com a revista i en els fonamentals escriptors com José María Quadrado, Tomás Aguiló i Antoni Montis, potser els autors més arrodonits de l'època.

Però, en general, excepció feta del primer, són autors preocupats per la llengua i la literatura, si bé a Mallorca com a València se subratlla més l'idioma oficial de l'Estat. Com a València més que a Catalunya, l'espanyol s'imposa a

una parla popular que, no obstant, ofereix bones obres. Donat el fet que aquest article no va de l'evolució lingüística i literària de Mallorca, sinó en tot cas de la producció històrica d'aquell temps, tractarem aquesta última.

D'aquesta manera cal començar per la publicació que en 1840 Joaquim Maria Bover va fer d'una *Historia General del Reino de Mallorca* que no era sinó la unió de textos ja clàssics de cronistes del passat com Juan Dameto, Vicente Mut i Jerónimo Alemany. Però de l'època de la Renaixença mallorquina hi ha altres llibres més importants. Davant de tot s'ha d'esmentar *Islas Baleares* (Piferrer y Quadrado 1888).

Cuéntase de aquel grande emperador Carlos v que, arribando á Mallorca de paso para la desgraciada expedición de Argel, como los naturales le acogiesen con singulares muestras de regocijo, y viese él la pompa de los festejos y la riqueza de los adornos, dijo entre la admiración y la sorpresa: «que encontrado había un pueblo ignorado y un reino oculto» (Piferrer y Quadrado 1888: 5).

Després d'aquestes ratlles Piferrer va comentar amb admiració la societat mallorquina d'aleshores, qüestió que no continuà anys més tard, ja que no només la noblesa sinó també els mercaders i el mateix poble mallorquí varen caure en més d'una depressió. Piferrer no explica res d'això una vegada citada la vinguda de l'emperador Carles v. Com a molt en una pàgina posterior ja parla de Jovellanos que va ser-hi a Mallorca entre 1801 i 1808 exiliat políticament de la cort de Madrid. Tampoc en el *Cronicon Mayoricense* (Campaner 1881) es veu alguna cosa més que la escrita al voltant de l'arribada de Carles v. Sense cap mena de dubte les *Islas Baleares* tenen llacunes immenses donada la ignorància d'aquella època. De fet sobre el segle XVI mallorquí tant sols es coneixia la revolta de les Germanies de 1521 a 1523; la resta d'anys d'aquest Cinc-cents, excepció feta del viatge de Carles v, era desconeguda. Aquesta va ser la raó que em va dur l'any 2000 a publicar un llibre meu el títol del qual s'inicia amb *Un reino escondido* (Belenguier 2000). En ell vaig estudiar tots els anys que van des del final de les Germanies mallorquines fins a la frontera cronològica de 1570. Poguí per tant veure tota l'evolució d'aquella illa que durant anys va ser

realment ignorada, en un moment en el qual el país havia de defensar-se molt davant del conflictiu Mediterrani que nord-africans islàmics, com els Barba-rosa, i els turcs tenien l'hegemonia en la mar.

D'entre els molts èxits d'aquest món islàmic cal esmentar l'atac a Djerba en febrer de 1560. Òbviament la resposta espanyola vindria pocs anys més tard. Però abans de tot la princesa Joana, que governava la Monarquia Hispànica en absència del rei Felip II en aquell moment, va nomenar com a virrei de Mallorca un autèntic militar poc noble i cavallerós. Era Guillem de Rocafull que prengué possessió del seu càrrec al març de 1560. Però es tractava d'un home potent que aviat s'alià més amb els menestrals i la classe baixa mallorquina que amb els nobles i jurats del Consell de la ciutat. Davant la situació que aleshores existia, Rocafull pretengué incrementar els diners que ajudarien el seu objectiu. Per això ell no era partidari de crear més talles impositives fiscals a la gent més pobre. Abans volia cobrar tots aquells deutes que devien la noblesa o els ciutadans rics de la capital que arribaven a la quantitat de 130.000 lliures, qüestió que no agradava a les classes més altes. Si aquesta idea ja molestava els jurats de la ciutat, la relació d'aquests amb el virrei Rocafull es convertí en una actuació ben dramàtica en la nit del 26 d'agost de 1558, després que els turcs atacaren Ciutadella a Menorca. Pensaven també continuar a Mallorca, ja que la capital d'aquesta no tenia muralles ben fortificades. Cap a les tres del matí d'aquell dia Rocafull demanà ajuda als jurats d'aquell moment després d'haver-los dit grosses paraules com «putos, ladrones, lugarones, traydores, la terra haveys dada al francés, yo us cortare las cabessas hasta la quarta generation» (Belenguer 2000: 163).

Malgrat que el tema de les muralles era real i per això Felip II envià en 1561 l'arquitecte italià Gianbatista Calvi, el monarca també cridà Rocafull a la cort, pressionat per les protestes ciutadanes mallorquines. Al mateix temps envià com a visitador a l'illa el bisbe de l'Alguer Pedro de Vaguer. Però el 24 d'abril de 1562 Rocafull tornà a Mallorca com a virrei i ara es veu fins on arribava la confrontació entre les classes pobres i les riques. Les primeres celebren molt el retorn de Rocafull i fins tot en aquell dia gairebé va existir una clara revolta cridant part dels revoltosos: «mascarats, mascarats i altres paraules

malsonants i deshonestes...». Al cap i a la fi aquestes expressions havien estat pronunciades pels passats agermanats contra els nobles i els terratinents.

És més, de Rocafull es deia que venia «...per a tota sa vida, per a tota sa vida a pesar de qui pesara...». Però altre públic, aquell nobiliari i ciutadà, ho veia d'altra manera, recordant conflictes de més de quaranta anys abans: «... si fou mes pessima la Germania fora del matar que es estada esta entrada de don Guillem» (Belenguer 2000: 124). Òbviament la situació canvià quan Felip II va substituir els personatges més representatius de la crisi —Rocafull i Pedro de Vaguer— per altres més moderats. També cal afegir la victòria espanyola de Malta de 1565, així com la de Lepanto de 1571. Des d'aquell moment la pacificació s'imposà a Mallorca. Són tots aquells esdeveniments que de cap manera coneixien Piferrer i José María Quadrado.

Y entretanto atraídos por el fasto y por el ansia de figurar, ó huyendo de gravámenes que se hacian en los campos mas insoportables, los hidalgos de las villas y los mas pudientes labradores se avecindaban en la capital; y la poblacion forense, reducida casi á jornaleros y proletarios, se acostumbro á mirar en la metrópoli una sima que engullia lo mas granado de sus vecinos, y de donde salia un enjambre de acreedores y de nuevos propietarios, con los cuales ni siquiera mediaban las relaciones del colono con su señor; pues que esclavos importados de Levante cultivaban las adquiridas propiedades, ahora al ciudadano y quitando al payés un miserable estipendio.

Además de estas causas sociales y económicas que relajaban los vínculos entre el cuerpo y la cabeza, obraron en sentido contrario para el mismo efecto otras causas políticas que los estrechaban ó mas bien enredaban demasiado. Los jurados de las ciudad, al mismo tiempo que protectores generales de la isla, representaban y promovían los intereses peculiares de aquella en todas sus controversias con la parte forense; las principales autoridades, por clase, por naturaleza y por residencia ciudadanas, debian de inclinar la balanza siempre de un lado, siendo su imparcialidad misma recusada por sospechosa; y los diputados forenses, que formaban una tercera parte del general consejo, no alcanzaban á conjurar con sus votos las resoluciones que pudieran ser ominiosas á sus representados. La intervencion de estos en los negocios generales, la administracion interior

de los pueblos, sus cuotas en las tallas y subsidios, su forma de contribuir, prestaron objeto desde la época de los reyes de Mallorca á vehementes contiendas, de las cuales los disturbios de 1450 no fueron mas que un terrible episodio. Cuantos puntos de contacto establecia el órden gubernativo, judicial y administrativo entre la ciudad y la parte forense, abrian en la exasperada susceptibilidad de estas otras tantas heridas que le sirvieron de acicates para despeñarse. (Quadrado 1847: 15-16)

Si s'ha triat una cita tan llarga, hi ha una raó evident: mostra com José María Quadrado, a mitjans del segle XIX i començament de la Renaixença mallorquina, ja coneixia l'essència de la societat d'aquella illa. Així veia la forta divisió entre forans i ciutadans per la qual els primers varen perdre propietats caient-los a més nous impostos. En realitat és que si els ciutadans es feien amb terres foranes no pagaven per l'obtenció de les mateixes. Al cap i a la fi si vivien en la ciutat aquests homes es trobaven exempts del pagament d'allò que tenien fora de la ciutat. Des del temps de Quadrado fins ara s'ha investigat molt, però en el seu conjunt no es discrepa tant d'ell. Diria més: el reforcen aportant xifres econòmiques i ampliant els seus coneixements. Això es veu en el capítol III del volum 2 de *La Història de les Illes Balears* (Deyà i Jover 2004).

Jover concretament descriu la depressió baixmedieval als camps mallorquins: la crisi de la pagesia benestant i la formació de l'aristocràcia terratinent: 1350-1500. L'autor comença per preguntar-se si tot això significava un precoç capitalisme agrari al sud d'Europa. Després continua parlant de la crisi econòmica, conflictes socials i Pesta Negra: 1300-1348. Aquesta qüestió comportà un col·lapse demogràfic i una reorganització productiva: 1348-1500, que es reafirmà en la presentació de quadres econòmics. Lògicament davant la crisi de la renda feudal s'organitzà una resistència vilatana: 1350-1450. Fou tant la repercussió que Alfons el Magnànim entre 1350 i 1353 envià tropes a l'illa per aturar una revolta social. I ho va aconseguir perquè després es formà una aristocràcia terratinent que gestionà els patrimonis agraris. Les conseqüències varen facilitar la gran revolta de les Germanies de Mallorca des de febrer de 1521 fins a l'any de 1523. Ara va ser Carles V qui acabà amb tal revolta.

Aquest emperador que tan ben rebut va ser en 1541, òbviament per les classes benestants. Més tard va succeir l'evolució mallorquina ja explicada en el meu llibre del *Reino escondido* i fins i tot en un article que supera l'any 1598 (Belenguer 2020).

No obstant això, convé no oblidar l'aportació que Miquel Deyà fa sobretot en relació a la manufactura i el comerç. El notable historiador, que narra el món industrial i mercantil, diu clarament que la manufactura i també el comerç «ha estat fins fa ben poc el gran oblidat» (Deyà i Jover 2004: 179). En conseqüència les seves pàgines són cabdals per descriure aquestes àrees que també comptaven i molt amb el comerç exterior, si bé com va ocórrer en el sector agrari a poc a poc varen deprimir-se. A més, Deyà en aquest mateix article va escriure sobre Menorca i Eivissa.

Per cert, parlant de Menorca Josefina Salord Ripoll defensa sense cap mena de dubte que les lletres a Menorca, incloent qüestions d'història i de cultura, són millors i més productives escrivint en català al llarg del segle XVIII, és a dir, quan l'illa pertany al domini britànic. L'autora dona noms d'intel·lectuals menorquins en aquesta època que escriuen en català. Una qüestió molt diferent a allò que comença a veure's ja en 1782 i, sobretot, des de 1802 quan Menorca tornà a passar al control d'Espanya. És a partir d'aquest moment quan hi ha una progressiva espanyolització, per no dir castellanització, de la cultura i els autors menorquins. A més de la no-catalanització de l'illa menorquina, una cosa curiosa que va succeir en aquell territori des del segle XIX fins al XX, Salord en dona bastants noms d'aquests autors. Com ella diu al seu epíleg: «En cloure's la primera meitat del segle, el panorama literari menorquí ha sofert una transformació substancial pel que fa als pressupòsits estètics, ideològics i lingüístics. Romanticisme, "nació" espanyola i llengua castellana són els tres termes que ens permetrien de caracteritzar el nou escriptor que s'hi va configurar» (Salord Ripoll 1992: 119).

Bibliografia

- Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença*2 (18-22 de desembre de 1984), Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1992, 2 vol.
- ARCHILÉS, F. (2007): «La Renaixença al País Valencià i la construcció de la identitat regional» dins *Anuari Verdaguer*, 15, pp. 483-519.
- AULÈSTIA I PIJOAN, A. (1878): *Barcelona, ressenya històrica*. Barcelona, Estampa de la Renaixença.
- (1889): *Història de Catalunya*, Barcelona, 2 vol.
- BALAGUER, V. (1862): *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Barcelona, Librería de Salvador Manero, 5 vol.
- BATLLORI, M. (1945): «Símbolos de Valencia en la poesía de Verdaguer», dins *Mediterráneo. Guión de Literatura*, 9-11.
- BELENGUER, E. (2000): *Un reino escondido. Mallorca, de Carlos V a Felipe II*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V.
- (2020): «Algunas consideraciones sobre el reino de Mallorca en la época de Felipe II» dins *Felipe II ante la Historia*. Estudios de la Cátedra «Felipe II» en su 50 Aniversario. A. Marcos y C. Belloso (eds.) Madrid / Universidad de Valladolid, pp. 41-64.
- BLASCO, R. (1984): *Estudios sobre la Literatura del País Valencià (1859-1939)*, Ajuntament d'Alcúdia.
- (1985): *Constantí Llombart i Lo Rat Penat. Periodich Lliterari Quincenal (1884-1885)*, València.
- BOFARULL I BROCA, A. (1877): *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, Barcelona, Editorial Juan Alta y Fugarell, vol. VI.
- BOFARULL I MASCARÓ, P. (1836): *Condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los Reyes de España considerados independientes de su marca*, Barcelona, Imprenta de Oliveres y Monmany J., p. 12.
- (1858): «Levantamiento y guerra en Cataluña en tiempo de don Juan II», dins *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Barcelona, vol. XIV, s/p a principi del volum.
- CAMPANER Y FUERTES, A. (1881): *Cronicon Mayoricense. Noticia y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*, Palma de Mallorca.
- CAPMANY, A. DE (1779): *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid, Ed. Antonio Sancha, 2 vol.
- CASASSAS YMBERT, J. (2004): «La historiografia del positivisme» dins *Història de la historiografia*, A. Balcells (ed.), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 161-186.
- (2006): «La domesticació noucentista de la Renaixença. Un problema de cultura política» dins *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 36-1, pp. 35-48.

- COROLEU, J. Y PELLA, J. (1876): *Las Cortes catalanas. Estudio jurídico y comparativo de su organización y reseña analítica de sus legislaturas*, Barcelona.
- (1878): *Los fueros de Cataluña. Descripción comentada de la constitución histórica del Principado*, Barcelona.
- COROLEU, J. (1889): *Los Dietarios de la Generalidad de Cataluña*, Barcelona, Biblioteca de *La Vanguardia*.
- CUCÓ, A. (1971): *El valencianisme polític. 1874-1936*, Col·lecció Garbí, 2, València, 2ª edició ampliada i revisada en Afers, 1999.
- D'ABADAL, R. (1987): *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Destino / Edicions 62 (reed.).
- DEYÀ BOUZÀ, M. I JOVER AVELLÀ, G. (2004): «L'evolució socioeconòmica de les Balears en la Baixa Edat Mitjana», cap. III del volum II, *Història de les Illes Balears*, E. BELENGUER (dir.) en tota l'obra i M. DEYÀ va dirigir aquest volum titulat: «L'època foral i la seva evolució (1230-1715)», Barcelona, Edicions 62, pp. 155-191.
- ESCARTÍ, V. J. (2010): «Lo darrer agermanat (1882): un drama històric de Constantí Llombart» dins *Revista de llengües y literatures catalana, gallega y vasca*, 15, pp. 17-41.
- ESCARTÍ, V. J. I ROCA, R. (comissaris) (2005): *Constantí Llombart i el seu temps*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- FUSTER, J. (1962): *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Edicions 62.
- (1980): *Antología de la poesía valenciana (1900-1950)*, València, Eliseu Climent Editor. És una segona edició de la primera a Editorial Selecta, Barcelona, 1956.
- GARRIDO ARREDONDO, J. (2012): «“Quod principi placuit legis habet vigorem”. Su recepción en la corona de Castilla» dins *Fundamentos romanísticos del Derecho Contemporáneo*, tom XI, pp. 1357-1372.
- GIL AMBRONA, A. (1993): «Antoni Aulestia i Pijoan. Compromiso catalanista e historia: una trayectoria de difícil equilibrio» dins *Manuscrits*, 11, pp. 259-279.
- HERAS ESTEBAN, E. DE LAS (2000): «El monumento al rey Jaime I en la ciudad de València» dins *Ars Longa*, 9-10, pp. 161-167.
- LLOMBART, C. (2006): *Poesies valencianes. Introducció i edició a cura de Rafael Roca*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- LORENTE, T. (1897-1899): *Valencia en España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*. Barcelona, Ed. de Daniel Cortezo y cia., 2 vol.
- (1909): *Nou llibret de versos*, segona edició molt augmentada, València.
- (2013): *Obra valenciana completa, estudi i edició crítica a cura de Rafael Roca Ricart*, València, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- MAS I VIVES, J. (1992): «La Renaixença a Mallorca» dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença...*, op. cit. vol. I, pp. 83-106.
- MELIÀ, J. (1968): *La Renaixença a Mallorca*, Palma de Mallorca, Daedalos.

- PELLA FORGAS, J. (1905): *Llibertats y antich govern de Cathalunya*, Barcelona, Llibreria de Francesc Puig.
- PIFERRER, P. I QUADRADO, J. M. (1888): *Islas Baleares*, en la col·lecció «España. Sus Monumentos y Artes. Su naturaleza e historia». Barcelona, Editorial de Daniel Cortezo y cia., vol. XXII.
- QUADRADO, J. M. (1847): *Forenses y ciudadanos. Historia de las disenciones civiles de Mallorca en el siglo XV*, Palma de Mallorca.
- ROCA RICART, R. (2007a): «Noves perspectives de la Renaixença valenciana» dins *Anuari Verdaguer*, 15, pp. 411-433.
- (2007b): *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*. València, Publicacions de la Universitat de València.
- RODA, LL. (2018): «¡Avant! Un poema inèdit de Vicent Blasco Ibáñez —revisat per Constantí Llombart», *Revista Valenciana de Filologia*, 11, pp. 289-349.
- ROSSELLÓ BOVER, P. (2002): «El canvi de segle a la literatura de Mallorca» dins *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 58, pp. 181-196.
- ROVIRA I VIRGILI, A. (1931): *Historia Nacional de Cataluña*. Barcelona, Edicions Pàtria, vol. VI.
- SALORD RIPOLL, J. (1992): «La Renaixença a Menorca: una història (gairebé) impossible», *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (18-22 de desembre de 1984)*, *Estudis Universitaris Catalans*, I, vol. XXVII, Barcelona, Curial Edicions, pp. 107-119.
- SANCHIS GUARNER, M. (1977): *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, Valencia, Departament de Lingüística Valenciana, Facultat de Filologia.
- SIMBOR ROIG, V. (1980): *Els orígens de la Renaixença valenciana*, Universitat de València, Facultat de Filologia. Institut de Filologia Valenciana. Monografies i Assaigs, 3.
- (1992): «La Renaixença al País Valencià», *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença...*, op. cit., I, pp. 121-153. I també el mateix autor va publicar aquest treball a *Caplletra*, *Revista Internacional de Filologia*, 4 (1988).
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, J. (2011): «El rei Jaume I i la Renaixença als Països Catalans» dins *Jaume I. Commemoració del VIII Centenari del naixement de Jaume I*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 673-705. Una part d'aquest treball va ser publicada amb el mateix títol en la col·lecció *Episodis de la Història*, n. 254, Barcelona, Rafael Dalmau Editor.
- SUNYER, M. (2015): «La Renaixença, una paradoxa en tres actes i un pròleg» dins *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, xxvi, pp. 95-114.
- VICENS VIVES, J. (1936-1937): *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, 3 vol.
- (1983): *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona, Ed. Vicens Vives.